

‘Orthopraxe’ moslimjongeren in Nederland

Hoe zij exploreren en participeren in de maatschappij

Hoe vinden strenggelovige moslimjongeren in Nederland een geaccepteerde manier van moslim-zijn? Welke keuzes maken zij? Op welke manier ontwikkelen zij hun religieuze identiteit? En wat zegt dit over hun staan in de maatschappij? Elsbeth Visser-Vogel, die hier promotieonderzoek naar deed, focust in deze bijdrage op het proces van exploratie en presenteert drie manieren waarop ‘orthopraxe’ moslimjongeren hun religieuze identiteit verbinden met hun participatie in de maatschappij.

Het religieuze landschap van Nederland is de laatste dertig jaar sterk veranderd. Immigratie binnen Europa heeft ervoor gezorgd dat de religieuze diversiteit is gegroeid (Cipriani 2009). Moslims maken een belangrijk deel uit van het huidige religieuze landschap. Tussen 1990 en 2000 is de moslimpopulatie in Nederland verdubbeld (Cipriani 2009). In 2014 bestond de Nederlandse moslimpopulatie uit ongeveer 825.000 personen, wat ongeveer vijf procent van de totale Nederlandse populatie is (De Hart 2014). Ondanks deze religieuze diversiteit wordt Nederland tegelijkertijd beschouwd als een van de meest geseculariseerde landen in de

wereld (Gorski & Altinordu 2008; Te Grotenhuis & Scheepers 2001).

In deze geseculariseerde en religieus plurale samenleving groeien moslimjongeren op. Te midden van westerse ideeën en opvattingen moeten ze omgaan met de mogelijke spanning tussen hun manier van leven en het leven van andere Nederlanders. Binnen de brede groep van religieuzen onderscheiden sommigen zich van de rest door hun exclusivistische kijk op de eigen godsdienst, zoals strenggelovige moslimjongeren. (In dit onderzoek worden ze orthoprax genoemd. Wat dit precies betekent, wordt verderop uitgelegd.) Deze groep onderscheidt

zich vaak ook nog door een meer gearticuleerde en expliciete uiting van hun geloof. De groeiende groep moslimjongeren en hun groeiende zichtbaarheid heeft een interesse gewekt naar de invloed en betekenis van religie van moslim-immigranten en -minderheden (Emerson & Hartman 2006; Fadil 2013; Saroglou & Galand 2009). Eerder onderzoek heeft aangetoond dat moslimjongeren in Nederland zoeken naar een geaccepteerde manier van moslim-zijn en dat zij individueel hun eigen islam vormgeven (De Koning 2010; Korf, Wouters, Place & Koet 2008; Pels, De Gruijter & Lahri 2008). Maar hoe doen strenggelovige moslimjongeren dat? Welke keuzes maken zij? Op welke manier ontwikkelen zij hun religieuze identiteit? En wat zegt dit over hun manier van staan in de maatschappij? Onder andere deze vragen stonden centraal in mijn promotieonderzoek dat in mei 2015 aan de Universiteit Utrecht is afgerond.

In deze bijdrage zal ik ingaan op de religieuze identiteitsontwikkeling van orthopraxe moslimjongeren door te focussen op het proces van exploratie. Vervolgens presenteer ik de drie verschillende manieren waarop orthopraxe moslimjongeren hun religieuze identiteit verbinden met hun participatie in de maatschappij.

Schets van het onderzoek

In 2010 startte mijn promotieonderzoek naar religieuze identiteitsontwikkeling van strenggelovige moslimjongeren en in een parallel project de religieuze identiteitsontwikkeling van strenggelovige christenjongeren. Door middel van dit kwalitatieve onderzoek is meer inzicht verkregen over de inhoud en constructie van de religieuze identiteit van strenggelovige

moslimjongeren en de manier waarop zij hun religieuze identiteit vormen, door te focussen op het proces van exploratie. Daarnaast is onderzocht welke bronnen in de perceptie van deze jongeren van belang zijn voor hun religieuze identiteitsontwikkeling. Ten slotte is onderzocht op welke manier deze jongeren de maatschappij percipiëren en de manier waarop zij participeren in de maatschappij. Vervolgens is onderzocht hoe deze manier van participatie te relateren is aan hun religieuze identiteit.

In de zoektocht naar een juiste en passende benaming voor strenggelovige moslim- en christenjongeren, is in dit onderzoek uiteindelijk gekozen voor de benaming 'orthoprax'. Om van orthopraxe moslimjongeren te kunnen spreken, moet voldaan worden aan de volgende criteria:

1. Men ziet een geschrift als heilig. Dit geschrift wordt beschouwd de exclusieve waarheid over de mensheid en God te bevatten.
2. Het geloof is belangrijk en betekenis gevend voor het hele leven.
3. Er heerst een sterk gemeenschapsgevoel en een sterke interne cohesie tussen de leden en religieuze instituten.
4. De houding ten opzichte van de maatschappij kan als kritisch worden beschouwd.

In het onderzoek hebben we voor de naam 'orthoprax' gekozen, omdat wij denken dat deze naam bruikbaar is wanneer je een naam zoekt voor strenggelovige christen- én moslimjongeren. Wij verkiezen de benaming 'orthoprax' boven benamingen als 'orthodox' of 'fundamentalistisch'. Door de naam 'orthoprax' te gebruiken, benadrukken we juist dat in praktijken wordt onthuld wat belangrijk en waardevol is (Visser-

Vogel et al. 2012). Verder kiezen we voor deze naam, omdat wij denken dat de jongeren zelf zich eerder kunnen vinden in deze benaming dan in de benaming 'fundamentalistisch', vanwege de negatieve connotatie. De benaming en criteria zijn voorgelegd aan experts, binnen en buiten de doelgroep. Wanneer alleen onderzoek gedaan zou worden naar moslimjongeren, zou wellicht een andere benaming mogelijk zijn. De respondenten die uiteindelijk deel hebben uitgemaakt van het onderzoek zijn oud-leerlingen van de (inmiddels gesloten) middelbare school Ibn Ghaldoun in Rotterdam.

Religieuze identiteitsontwikkeling: een focus op exploratie

De ontwikkelingspsycholoog James Marcia conceptualiseerde het proces van identiteitsontwikkeling (1966; 1980) en onderscheidde daarbij vier statussen in identiteitsontwikkeling: *achievement*, *foreclosure*, *moratorium* en *diffusion*. Twee componenten zijn van belang in het proces van identiteitsontwikkeling: exploratie en commitment. Exploratie kan gedefinieerd worden als het onderzoeken van verschillende alternatieven aan welke men zich zou willen verbinden. Exploratie uit zich meestal in het stellen van vragen, twijfelen en zoeken naar alternatieve antwoorden. Commitment kan gedefinieerd worden als het aangenomen hebben van een identiteit of het maken van een keuze. Het model van Marcia kan gezien worden als de grondlegger in de reflectie op de beroeps- en ideologische identiteit (Bertram-Troost, De Roos & Miedema 2006).

Exploratie wordt over het algemeen als belangrijk beschouwd voor identiteitsontwikke-

ling (Erikson 1968; Marcia 1966). Als personen zich committeren na een periode van exploratie, zou dit een sterker of 'gezonder' commitment zijn dan een commitment zonder exploratie (Marcia 1966; 1980; Schwartz 2001; Buijs, Demant & Hamdy 2006). Het is te verwachten dat voor orthopraxe moslimjongeren exploratie vanzelfsprekend is, omdat de omgeving waarin zij leven van andere commitments uitgaat dan hun eigen traditionele achtergrond (Ketner 2008; Baumeister, Shapiro & Tice 1985). Tegelijkertijd kunnen we ons afvragen of deze jongeren juist wel alternatieven zullen onderzoeken, omdat ze sterk gecommitteerd zijn aan hun eigen geloof en niet snel de neiging zullen hebben alternatieven te onderzoeken.

Om meer zicht te krijgen op hoe orthopraxe jongeren exploreren, heb ik het proces van exploratie ontrafeld door te kijken naar vier verschillende onderdelen in het proces: de aanleiding, de inhoud, de gebruikte strategie en het resultaat of gevolg van de exploratie. Hieronder worden de resultaten van dit deelonderzoek gepresenteerd.

Methode

Voor dit onderzoek zijn oud-leerlingen geselecteerd van het Ibn-Ghaldoun in Rotterdam. De school is gevraagd gegevens van leerlingen te verstrekken. Met deze leerlingen is contact opgenomen en gevraagd of men aan de criteria van orthopraxis voldoet. Uiteindelijk zijn de interviews gedaan met tien oud-leerlingen, waarvan vijf vrouwelijke en vijf mannelijke respondenten. Deze respondenten komen allemaal uit de regio van Rotterdam. ▷

Met de tien oud-leerlingen van het Ibn Ghal-doun zijn twee keer diepte-interviews gehouden. Deze interviews zijn gebaseerd op verschillende theorieën met betrekking tot identiteitsontwikkeling. Het kader grijpt vooral terug op het Identity Status Interview-model van Marcia, Waterman, Matteson, Archer en Orlofsky (1993). De narratieve benadering van McAdams (1997; 2005; 2008) is gebruikt om het levensverhaal van de jongeren te verkrijgen en inzicht te krijgen in de religieuze identiteitsontwikkeling. De diepte-interviews zijn getranscribeerd en vervolgens geanalyseerd met behulp van het programma AtlasTI. Voor elk deelonderzoek is apart geanalyseerd en gecodeerd.

Om zicht te krijgen op het proces van exploratie zijn vier aspecten onderzocht.

1. De aanleiding; deze gaat om de factoren die bijdragen aan exploratie en deze faciliteren (Chaudhury & Miller 2008).
2. De inhoud van de exploratie; die beschrijft waar de exploratie over gaat: welke onderwerpen worden bevraagd of betwijfeld.
3. De strategie; om helder te krijgen hoe jongeren met de vragen omgaan en waar ze antwoorden zoeken.
4. Ten slotte heb ik ook gefocust op het resultaat van de exploratie, omdat dit door andere onderzoekers nooit gedaan is. Juist door dit te doen kan meer zicht verkregen worden waar de exploratie eigenlijk toe leidt en of er wel gesproken kan worden van exploratie.

Voor een uitgebreide verantwoording van de gebruikte methode, verwijs ik naar mijn proefschrift (Visser-Vogel 2015).

Resultaten

Vooraf kan gesteld worden dat twee aspecten in het exploratieproces van belang zijn voor alle respondenten. Allereerst noemen alle respondenten dat het moment dat ze ‘verantwoordelijk gesteld worden’ een belangrijke aanleiding is voor exploratie (bij meisjes vanaf hun eerste menstruatie en bij jongens vanaf hun eerste zaadlozing). Dit betekent dat ze vanaf dat moment door de islam verantwoordelijk worden gesteld voor hun daden. Voor de ene jongere is dit de aanleiding om na te gaan denken of ze het geloof willen gaan praktiseren (bijvoorbeeld vijf keer per dag bidden) en voor anderen is dit moment de aanleiding om zich af te vragen: waarom doe ik wat ik doe?

In de woorden van respondent Bulus: ‘Dan vraag ik me af, ik doe dit, maar waarom? En waarom is het verplicht?’

Ten tweede geldt voor alle respondenten dat zij in sommige gevallen de regels aanpassen naar een lichtere versie. De jongeren zoeken naar de gulden middenweg, omdat ze opgroeien in Nederland.

Drie exploratiestijlen

• Stijl 1: Exploratie in de diepte

De jongeren die de stijl ‘exploratie in de diepte’ hanteren, hebben geen vragen en twijfels in de breedte. Ze stellen alleen specifieke vragen over de islam. Zij vragen zich bijvoorbeeld af hoe zij hun religie op de beste en meest juiste manier kunnen praktiseren. De vragen zijn specifiek islamitisch; ze gaan bijvoorbeeld over de manier waarop je als vrouw bedekt moet zijn

en wat voor hoofddoek je moet dragen. Deze vragen lijken meer uit interesse dan uit kritiek gesteld te worden. Deze jongeren willen vooral de geboden van Allah gehoorzamen en zoeken daarbij naar de juiste manier.

Respondent Aysun: ‘We discussiëren van: moet het zo, of moet het op deze manier?’

Voor deze jongeren was het geen optie om te stoppen met praktiseren van hun geloof.

Op de vraag of ze wel eens twijfels heeft gehad over haar geloof, zegt Aysun:

‘Nee, nee, nee (lacht). Ik begrijp de vraag, omdat de puberteit een periode is van het zoeken naar je identiteit, maar nee, ik heb niet zo’n periode gehad.’

Ik vroeg naar de reden. Aysun: ‘Ik denk, omdat ik altijd al bezig was met mijn geloof, het opdoen van kennis, dat is de reden denk ik. En als je, als je het geloof, waarom zou je eraan twijfelen? Echt! (...) Ik weet de regels. Op school ben je bezig met het geloof, tijdens het vak godsdienst, je hebt moslimvrienden, je bent thuis bezig met islam, je gaat in de weekenden naar de moskee. Het is bijna onmogelijk om het verkeerde pad op te gaan.’

De strategie die deze jongeren hanteren gaat vooral om het zoeken naar de juiste antwoorden en het opdoen van kennis. Vaak vinden de jongeren deze kennis bij religieuze leiders, autoriteiten binnen de islam of medemoslims. Opvallend is dat voor deze jongeren personen met autoriteit erg belangrijk zijn voor hun keuze om de islam te gaan praktiseren. Ze geloven en

praktiseren op gezag van anderen.

Voor deze jongeren geldt dat ze zich verbinden met de islam, vaak op gezag van anderen. Maar ondanks dat dit vaak op gezag van anderen gebeurt, geven ze zelf aan dat het stellen van vragen en het zoeken naar antwoorden helpt om zich intrinsiek te verbinden met de islam.

• Stijl 2: Het bewust en doordacht maken van keuzes

Jongeren die bewust en doordacht kiezen, committeren zich evenals de vorige groep aan de islam zonder het exploreren van alternatieven. Maar deze jongeren geloven en praktiseren niet op gezag van anderen, maar doen dat na een proces van het maken van een bewuste en doordachte keuze. Vaak hebben deze jongeren een periode gehad van het niet-praktiseren van hun geloof of ze twijfelden wanneer ze zouden starten met praktiseren. De vragen die deze jongeren stellen lijken kritischer van aard.

Laila stelt bijvoorbeeld kritische vragen over rechten van vrouwen binnen de islam.

Deze vragen worden vaak getriggerd door personen buiten de moslimgemeenschap, bijvoorbeeld door medestudenten of collega’s. Daarnaast lijken de vragen meer gericht te zijn op de eigen persoon: ze willen hun keuze voor het geloof internaliseren.

De strategie die deze jongeren hanteren is dan ook het zoeken naar de achterliggende waarde en de logische reden achter de regels. Men zoekt daarbij vooral weer binnen de eigenlijke geloofsgemeenschap naar antwoorden. ▷

Met betrekking tot de kritische vragen zoekt Laila antwoorden buiten de eigen groep. Hoewel zij andere bronnen gebruikt in haar zoektocht, worden deze alleen gebruikt om de islam aan te spiegelen.

De jongeren die deze stijl hanteren benadrukken hun eigen keuze, ook al zijn er nog steeds personen die invloed uitoefenen op hun keuze om islam te gaan praktiseren.

Jamila vertelt dat veel vriendinnen haar stimeleerden om een hoofddoek te gaan dragen, maar dat het uiteindelijk meer dan een jaar duurt voordat ze er daadwerkelijk een draagt: 'Ik kocht boeken, ik praatte met vriendinnen (lacht), ja, het was niet makkelijk.'

Het resultaat van hun exploratieperiode is ook commitment aan de islam, maar vooral na het vinden van de waarde ervan. Het weten van de achterliggende waarde helpt hen zich te verbinden aan de regels en deze te internaliseren. Zij spreken over het worden van een meer 'bewuste moslim' wanneer je zelf een zoektocht ondergaat.

• *Stijl 3: Exploratie geïsoleerd van het uiteindelijke commitment*

Er zijn ook jongeren die in hun religieuze identiteitsontwikkeling kiezen om zich te verbinden aan de islam na een proces van exploratie, waarbij dit commitment geen resultaat lijkt te zijn van een bewuste en weloverwogen keuze. Dit commitment lijkt eerder geïsoleerd te zijn van hun exploratieproces.

Tijdens de exploratiefase stoppen deze jon-

geren met het praktiseren van de islam en laten vooral exploratie in gedrag zien. Deze exploratie wordt vaak getriggerd door vrienden en door hun puberteit. Ze willen loskomen van de regels en zijn alle regels zat.

Suoud vertelt dat hij het zo zat was om elke keer te moeten bidden, dat hij er vaak voor koos om zich te verstoppen in het toilet tijdens het gebed.

Deze jongeren vragen zich soms ook af of de islam wel het ware geloof is.

Deze manier van exploreren kan geïllustreerd worden door Deriya, die vertelt over een periode van rebellie en het stoppen van praktiseren. Ze vertelt over het roken van sigaretten, het verven van plukjes groen haar.

Met betrekking tot specifieke vragen over de islam zoeken deze jongeren de antwoorden binnen de eigen groep. Als strategie gebruiken ze ook verschillende keren het aanpassen van de regels naar een lichtere versie. Op sommige vragen krijgen de jongeren geen antwoorden. Voor het overgrote deel wordt dit ook niet als problematisch ervaren.

Een jongere vertelt echter dat hij zijn vragen ver weg heeft gestopt, omdat hij er anders 'een beetje gek van werd'.

Het uiteindelijke resultaat van deze jongeren is dat ze gecommitteerd zijn aan de islam. Deze verbondenheid is echter geen resultaat van het exploratieproces. Vaak hebben deze jongeren

juist nog helemaal geen antwoorden gevonden op vragen die ze hebben of hadden. De meesten vinden dit ook logisch, omdat niet op alle vragen antwoorden mogelijk zouden zijn.

Tarek stelt dat het niet zo erg is dat hij op bepaalde vragen geen antwoorden heeft gevonden, omdat de islam op veel andere aspecten wel overtuigend is.

Ze verbinden zich echter vanwege gevoelens van verantwoordelijkheid, of omdat andere personen in hun omgeving hen overreden om het geloof te praktiseren. Men wordt gewezen op de verantwoordelijkheid die ze hebben voor de volgende generatie. Opvallend is dat bijna al deze respondenten tijdens hun middelbare schoolperiode op een islamitisch internaat hebben gezeten.

Deze laatste stijl van exploratie is nog door geen andere onderzoeker ontdekt bij andere groepen jongeren. Ook in het model van Marcia (1980) is geen ruimte voor personen die zich verbinden aan een keuze, na een periode van een losstaande exploratie. Tegelijkertijd roept deze nieuwe vorm van exploratie veel vragen op. Kunnen we het wel exploratie noemen als het geen gevolgen heeft voor de keuzes die men maakt? En is het zorgelijk dat jongeren deze vorm van exploratie vertonen; zorgt het voor een minder stabiele en sterke identiteit? Een mogelijke verklaring voor het verbinden aan de islam, zonder het vinden van antwoorden op de vragen, is dat dit wellicht meer gebruikelijk is in een socioculturele context als een strenggelovige gemeenschap (Côté 1996; Schachter 2002).

Een andere verklaring is dat de interviewcontext ervoor heeft gezorgd dat jongeren vooral hun commitments en zekerheden hebben benadrukt en minder hun twijfels en vragen over islam.

Duidelijk is in ieder geval dat het westerse model van Marcia (1966; 1980) exploratie prefereert in identiteitsontwikkeling. Het onderzoek onder orthopraxe moslimjongeren laat zien dat religieuze identiteitsontwikkeling ook op andere manieren verloopt en dat deze jongeren in verschillende gevallen op gezag van anderen geloven, zonder dat dit problematisch lijkt te zijn.

Relatie met maatschappelijke participatie

In het bovenstaande heb ik geschetst welke stijlen van exploratie orthopraxe moslimjongeren hanteren. Maar op welke manier staan deze jongeren in de maatschappij? Is het zorgelijk dat een aantal van de jongeren een geïsoleerde vorm van exploratie hebben van hun uiteindelijk commitment? Naar aanleiding van het onderzoek zijn drie verschillende manieren van participatie in de maatschappij te onderscheiden. Voor een uitgebreider beeld over de perceptie van de maatschappij en hun participatie daarin, verwijs ik graag naar mijn proefschrift (Visser-Vogel 2015).

Hoewel bij de selectie de jongeren aangegeven hebben dat ze een kritische houding hebben ten opzichte van de maatschappij, vinden de jongeren het vaak moeilijk om aan te geven hoe hun religieuze identiteit zich verhoudt tot hun manier van participatie in de maatschappij. Het lijkt erop dat hun religieuze identiteit niet altijd

een factor is in het maken van schoolkeuzes, beroepskeuze, keuze voor een politieke partij en dergelijke. Op basis van de levensverhalen van de jongeren zal ik nu drie verschillende manieren van maatschappelijke participatie presenteren.

Participeren zover als de islam toestaat

De meerderheid van de respondenten participeert in de maatschappij tot zover de islam het toestaat. Zij benadrukken dat geloof iets persoonlijks is en dat ze er niet op uit zijn anderen te bekeren tot islam. Wel willen zij een goede representatie geven van de islam in de maatschappij. Deze jongeren willen hoger op de maatschappelijke ladder komen, maar vooral om de eigen moslimgemeenschap te dienen.

Deze jongeren vinden het moeilijk om deze manier van participatie te verbinden met hun religie. Ze benadrukken dat ze participeren als burgers en niet als moslims. Ze studeren, hebben een baan, besteden hun vrije tijd in de maatschappij, maar ze expliciteren niet hoe hun geloof daarmee te maken heeft. Aan de andere kant heeft de islam alles te maken met hun manier van participeren, omdat ze participeren tot zover de islam het toestaat.

Tarek zegt het als volgt: 'Als moslim kun je gewoon meedoen met andere mensen, maar natuurlijk, er zijn grenzen, je kunt niet alles doen.'

Het is niet de inhoud van hun keuzes die te maken heeft met hun religie, maar de mate waarin ze participeren in de maatschappij.

Religie is vooral iets persoonlijks en individueels

Twee respondenten benadrukken dat zij religie zien als iets zeer persoonlijks. In vergelijking met de vorige beschreven stijl van participatie, zijn deze personen erg actief in de maatschappij en niet alleen voor de eigen moslimgemeenschap. Ook zij stellen dat zij participeren in de maatschappij als burgers en niet als moslims.

Jamila vertelt hoe haar geloof niet gerelateerd is aan haar manier van participeren: 'Nee, ik zou gewoon dezelfde advocaat zijn. Ik bedoel, als ik geen moslim zou zijn, denk ik. En ook dat kun je heel goed los zien van elkaar, ik bedoel, dan ben je aan het werk, dan, eh, kijk, dat is soms ook heel erg moeilijk om dat over te brengen, want ik dacht ook van ja, er zijn ook heel wat mensen die afgewezen worden omdat men een indruk (...) van eh, diegene is moslima, dus als een advocaat zijnde of als rechter zijnde of wat dan ook, zal zij eh, het geloof erbij betrekken. Terwijl voor mij is het moslim-zijn alleen dat ik mijn eigen ding op orde heb, dus dat ik zelf bid, dus dat ik een hoofddoek draag, that's it, dat is dan ook. Maar op het moment dat ik dan iemand in een pak eh, kantoor binnen stap, dan, dan, ik ja, dan krijg ik een zaak voor me en dan, daar ga ik niet islamitische punten in verwerken, of zo (lacht), nee, absoluut niet! Maar, men begrijpt dat niet. En heel veel eh, eh, eh, werkgevers begrijpen dat helaas niet. En dat vind ik zo jammer!'

Religie is voor deze respondenten erg belangrijk, maar alleen in de private sfeer. Ze stellen daarom wel dat moslims het recht hebben hun eigen plek te hebben in de maatschappij en de ruimte moeten hebben hun geloof te praktiseren.

Een brug slaan

Bulus is de enige respondent die in zijn verhaal verwoordt hoe hij zijn manier van participeren verbindt met zijn religieuze identiteit. Hij wil graag een brug slaan tussen de islamitische gemeenschap en de Nederlandse maatschappij.

Samen met andere moslims van de moskee waartoe hij behoort, is hij actief in interactie met mensen buiten de eigen religieuze gemeenschap. Hij wil hiermee vooral een betere representatie geven van moslims en islam en wil meer respect en ruimte verwerven voor moslims in de maatschappij. Hij wil vooral dat anderen leren van islam en niet zozeer zelf van anderen leren. Dit kan volgens hem ook door een bijdrage te leveren aan de politiek.

Wanneer hij spreekt over de tijd dat hij actief was in de gemeentjongerenraad, stelt hij ook dat je op die manier een rol kunt hebben om de belangen van de moslims te behartigen:

'Maar ook om onze plannen daar een beetje te vertegenwoordigen eigenlijk. Want kijk, eh, laatste tijd dat ik daar was geweest waren het echt alleen maar Nederlanders en ik was de enige die daar als niet-Nederlander stond, ja, ik heb ook een Neder-

landse nationaliteit, maar ik bedoel, qua achtergrond dan. En eh, toen kreeg ik echt zoiets van, ja, eh, wie moet dan de belangen van weet je wel, de rest eh, natuurlijk, dan krijgen ze niets van ons mee.'

Maar ook Bulus kan het niet expliciet maken hoe de islam is gerelateerd aan zijn opvattingen en keuzes. Ook hij wil uiteindelijk participeren in de maatschappij zover de islam dit toelaat. Hoewel hij verschillende keren spreekt over het aanpassen van regels aan de Nederlandse maatschappij.

Moslimjongeren variëren in de wijze waarop ze zich committeren aan de islam en de manier waarop ze tot het praktiseren van de islam komen. Wanneer ze kiezen zich te committeren aan de islam, lijkt dit doorgaans eerder te maken te hebben met hun persoonlijke keuze dan met een publieke opdracht met maatschappelijke consequenties. Radicaliteit uit zich vooral in de eigen keuze te geloven en de consequenties die dit heeft voor hun persoonlijke leven. Radicaliteit kan ook gezien worden in het feit dat de meeste jongeren maatschappelijk participeren tot zover de islam het toestaat. <

Literatuur

- Baumeister, R.F., Shapiro, J.P. & Tice, D.M. (1985). Two kinds of identity crisis. *Journal of Personality*, 53(3), 407-424.
- Bertram-Troost, G.D., Roos, S.A. de & Miedema, S. (2006). Religious identity development of adolescents in religious affiliated schools. A theoretical foundation for empirical research. *Journal of Beliefs and Values* 27(3), 303-314.
- Buijs, F.J., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders* >

- van eigen bodem. *Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Chaudhury, S.R. & Miller, L. (2008). Religious identity formation among Bangladeshi American Muslim adolescents. *Journal of Adolescent Research*, 23(4), 383-410.
- Cipriani, R. (2009). Religion in Europe. *Religion*, 39, 109-116.
- Côté, J.E. (1996). Identity: A multidimensional approach. In: G.R. Adams, R. Montemayor & T.P. Gullotta (Eds.), *Psychosocial development during adolescence* (pp. 130-180). London: Sage Publications.
- Emerson, M.O. & Hartman, D. (2006). The rise of religious fundamentalism. *Annual Review of Sociology*, 32, 127-144.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity, youth and crisis*. London: Faber & Faber.
- Fadil, N. (2013). Performing Salat at Work: Secular and Pious Muslims Negotiating the Contours of the Public Belgium. *Ethnicities*, 13(6), 729-750.
- Gorski, P.S. & Altinordu, A. (2008). After secularization? *Annual Review of Sociology*, 34(1), 55-85.
- Hart, J. de (2014). *Geloven binnen en buiten verband. Godsdienstige ontwikkelingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Herten, M. van (2009). Het aantal islamieten in Nederland. In: *Religie aan het begin van de 21ste eeuw* (pp. 35-40). Den Haag: Statistics Netherlands.
- Ketner, S. (2008). *Marokkaanse wortels, Nederlandse grond. Exploratie, bindingen en identiteitsstrategieën van jongeren van Marokkaanse afkomst*. Groningen: RUG.
- Koning, M. de (2008). *Zoeken naar een 'Zuivere' Islam. Religieuze Beleving en Identiteitsvorming van Marokkaans-Nederlandse Moslims*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Korf, D.J., Wouters, M., Place, S. & Koet, S. (2008). *Geloof en geluk. Traditie en vernieuwing bij jonge moslims*. Rotterdam: Ger Guijs.
- Marcia, J.E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551-558.
- Marcia, J.E. (1980). Identity in adolescence. In: J. Adelson (Ed.) *Handbook of adolescent psychology* (pp. 159-187). New York: Wiley.
- Marcia, J.E., Waterman, A.S., Matteson, D.M., Archer, S.L. & Orlofsky, J. (Eds.) (1993). *Ego identity: A handbook for psychosocial research*. New York: Springer Verlag.
- McAdams, D.P. (1997). The case for unity in the (post)modern self: A modest proposal. In: R.D. Ashmore & L. Jussim (Eds.), *Self and identity: Fundamental issues* (pp. 46-80). New York: Oxford University Press.
- McAdams, D.P. (2005). What psychobiographers might learn from personality psychology. In: W.T. Schultz, *Handbook of psychobiography*, (pp. 64-83). New York, NY: Oxford University Press.
- McAdams, D.P. (2008). Personal narratives and the life story. In: O.P. John, R.R. Robins and L.A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 241-261). New York: Guilford Press.
- Pels, T., Gruijter, M. de & Lahri, F. (2008). *Jongeren en hun islam. Jongeren over hun ondersteuning als moslim in Nederland*. Utrecht: Verweij-Jonker Instituut.
- Schachter, E.P. (2002). Identity constraints: the perceived structural requirements of a 'good' identity. *Human Development*, 45, 416-433.
- Schwartz, S.J. (2001). The evolution of Eriksonian and neo-Eriksonian identity theory and research: A review and integration. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 1, 7-58.
- Te Grotenhuis, M. & Scheepers, P. (2001). Churches in Dutch: Causes of Religious Disaffiliation in the Netherlands, 1937-1995. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(4), 591-606.
- Visser-Vogel, E., Westerink, J., De Kock, A., Barnard, M. and Bakker, C. (2012). Developing a framework for research on religious identity development of highly committed adolescents. *Religious Education: The official journal of the Religious Education Association*, 107(2), 108-121.
- Visser-Vogel, E. (2015). *Religious identity development of orthopraxy Muslim adolescents in the Netherlands*. Enschede: Gildeprint.
- Elsbeth (dr. E.) Visser-Vogel is onderwijsadviseur en docent.
e.visser@driestar-educatief.nl